

BİR COĞRAFÎ BÖLGE OLARAK "CANİK" ve TARİHÎ ALT YAPISI

Prof. Dr. Necati DEMİR

Giriş:

Şimdiye kadar tam bir biçimde çözülememiş yer isimlerinden biri *Canik*'tir. *Canik* günümüzde *Canik* dağları ile bilinmektedir. *Canik dağları*; Samsun'un güneybatısından, Kızılırmak vadisinden başlayıp Ordu'nun doğusundan akan Melet ırmağına kadar 180 km boyunca uzanır. Güney sınırı yaklaşık 60 km olup Kelkit ırmağında biter. Oltu Dokuzdeğirmen, Tunceli ili Mazgirt'in Aydınlık, Samsun merkez Çatalçam köylerinin eski ismi *Canik*'tir. Van merkez Gedikbudak köyünün daha önceki adı *Canikli*, Sivas ili Yıldızeli ilçesi Esençay köyünün bundan önceki ismi *Canikdere*, Samsun ili Bafra ilçesi Uluğağaç köyünün eski adı ise *Canikliyurdu*'dur¹.

1. Tarihi Kaynaklarda Canik:

Canik kelimesinin ilk geçtiği metinlerden birisi, belki de ilk kez geçtiği Türkçe metin 1244-45'te kaleme alınan *Dânişmendname*'dir². *Canik* kelimesi eserde 25 kez geçmektedir³. Bu eserdeki tasvirler göre *Canik*'in sınırları şöyledir: Kuzeyinde Karadeniz, batısında Samsun, güneyinde Karakuş (günümüzde Ordu iline bağlı Akkuş ilçesi), doğusunda Trabzon ve Bulgar Dağları⁴ bulunmaktadır.

Selçuklular 1214'te Sinop'u topraklarına katmışlardır. İbni Bibi, Trabzon Tekfuru Kir Aleksis'nin 1214'te Sinop'a saldırmasını⁵ anlatırken: "*Canik hükümdarı*

¹ İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz*, Ankara 1968, s. 627.

² *Dânişmendname*'nin ilk olarak II.İzzeddin Keykavus zamanında Mevlânâ İbn-i Ala tarafından , yine onun emriyle H.642/M.1244-45 tarihinde kaleme alındığı tahmin edilmektedir.

³ Necati Demir, *Dânişmend-nâme*, Part One, (*Critical Edition*), Published at The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Harvard 2002, 215 s.

⁴ Bulgar Dağı'nın ismi Türkiye'de *Dânişmend-nâme*'de üç kez geçmektedir (Demir, *Dânişmend-nâme*, s. 59, 139, 193). Fatih Sultan Mehmed, Trabzon'u fethederken Uzun Hasan'ın annesi Sârâ/Sâru Hatun'la *Bulgar Dağı*'nın yanında karşılaşmıştır (Fahrettin Kırzioğlu, "Trabzon'un Fethi Sırasında Fâtiht Sultan Mehmed'in Yaya Aştığı 'Bulgar Dağı' Neresidir", *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi, Trabzon Tarihi*, Trabzon Belediyesi yay., Ankara 2001, s. 128-133). Daha sonra Bulgar Dağı'na çıkmış, bu dağın bir bölümünü yürüyerek geçmiştir (Atsız, *Aşıkpaşa Tarihi*, MEB yay., İstanbul 1992, s. 135-138). Adı geçen Bulgar Dağı, tarihî kayıtlardaki bilgilerden hareketle büyük bir ihtimalle günümüzde Kemer Dağı ismiyle bilinen bölge olmalıdır. Hemen doğusunda Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı *Barkhal Beldesi* ve bu beldenin içerisinden geçen *Barkhal Suyu*; güneyinde ise Erzincan'ın Refahiye ilçesini Erzurum'a bağlayan karayolunun 2. km'sinde, sağ tarafta *Bulgar Çayı* ve *Bulgar Çayırı* bulunmaktadır. 1554'te kaleme alınan Trabzon tahrir defterlerinde Torul'da gayrimüslim Bulgar ailelerin yaşadığı açıkça kaydedilmiştir (M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, TTK yay., Ankara 2002, s. 340).

⁵ Bu savaşta *Kir Aleksis* esir edilmiş, Selçuklulara vergi vermeyi kabul ederek kurtulmuştur. Geniş bilgi için bk. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993, s. 302-305.

*Caniti*⁶ asker ve cephane dolu kadırgalarla Sinop'a saldırmak için geldi."⁷ demektedir⁸.

Osmanlılar, Trabzon Devleti'ne bağlı olan bölgelere *Canit*, *Mülk-i Canit*; Trabzon Devleti'ni yönetenlere de *Tekfur-ı Canit*, *Melik-i Canit*, *Canitî* adı vermişlerdir.

Osmanlı Devleti zamanında, XV-XVI. yüzyılda Orta Karadeniz Bölgesi'nde, sınırları Bafra'nın batısından başlayan, Samsun Merkez, Kavak, Salıpazarı, Terme, Çarşamba, Ünye'yi içerisine alan ve Fatsa ile Perşembe arasından denize dökülen Bolaman Irmağı'na kadar uzayan coğrafyada *Canik Sancağı* bulunmaktaydı⁹.

Kâzım Dilcimen *Canik Beyleri* adlı eserinin girişinde Canik'in sınırlarını; Trabzon'dan bugünkü Samsun vilayetinin batı sınırı olarak göstermiştir. Güneyde ise Amasya ve Tokat il merkezlerine kadar uzandığını belirtmiştir¹⁰.

1397-98'de kaleme alınan *Bezm u Rezm*'de Kadı Burhaneddin'in *Canik*'ten (Canit) gelecek hırsız ve haramilerin geçişini engellemek için Kelkit ırmağı üzerindeki Palasân köprüsünün¹¹ iki yanına burç yaptırdığı kayıtlıdır¹².

A. Bryer, Canik isminin Kafkasya'dan göçüp VI. yüzyılda Çoruh boylarına yerleşen Çan kavminden değil, Chani'den geldiğini söylemektedir. Ona göre Çanlar Lazlarla akrabadır. Chaneti Lazistan demek olup Batum ile Trabzon arasındaki coğrafyanın adıdır. Trabzon ile Samsun arasına Canik denilmesinin sebebi ise bu bölgede de Chanilerin yaşadığı sanılmasından dolayı imiş¹³.

6 *Canit* kelimesinde bulunan *-it* eki, Eski Türkçede kullanılan çokluk eki olmalıdır (*tigit* "tiginler") (A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), TDK yay., Ankara 1988, s. 62). Şayet tahmin ettiğimiz gibi bu ek ise, bölgede kullanılan Türkçenin eskiliği de dikkat çekicidir.

7 İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l Ala'ıye (Selçuk-name) II*, (Hazırlayan: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1996, s. 238; Fahrettin Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, Ankara 1992.

8 Bu saldırı Çepni Türkmenleri tarafından geri püskürtülmüştür.

9 Geniş bilgi için bk. Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK yay., Ankara 1999.

10 Kâzım Dilcimen, *Canik Beyleri*, Ahali Matbaası, Samsun 1940, s. 5-8.

11 Niksar'a 20 km uzaklıkta, Erbaa-Niksar eski karayolunda, Kelkit ırmağı üzerinde olup Nizameddin Yağıbasan tarafından inşa edilmiştir.

12 Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, (Çeviren: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990, s. 408.

13 A. Bryer, *Some Notes on the Laz vnd Thzan*, Variorum Reprints, XIVa 166-195, XIVb 161-168. Bryer'in, *Canik dağlarını* ve Osmanlıların *Canik Sancağı*'ni görmeyip bir bölgede birileri yaşıyor sanılarak isim verildiğini söylemesi şaşılacak bir durumdur. Bununla birlikte farkında olmadan iki doğruyu ortaya koymuştur: 1. Canların / Peçeneklerin VI. yüzyılda Çoruh boyuna yerleşmesi; 2. Peçeneklerle Lazların akraba oldukları. Gerçekten de Peçenek ve Lazlar aynı köktendir. Batılıların bir Laz kavimi yaratmaya çalışmaları, Lazca konusunda büyük çalışmalar yapmaları; Almanya'da Frankfurt ve Köln Üniversitelerinde Laz Enstitüleri kurmaları, Türkiye'yi billûr gibi bir mermer olarak görmekten rahatsız olmalarından dolayıdır. Mermere sürekli balyoz vurarak mozaik durumuna getirme gayretleri, batılılar için hep yürürlükte olmuştur. Hâlbuki onların Lazca dedikleri, Türkçenin Orhun Türkçesinden önce ayrılmış bir koludur. Laz Türkçesi konusundaki çalışmalarımız devam etmektedir. Bittiğinde bilim dünyasının hizmetine tarafımızdan sunulacaktır.

Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde saha araştırmalarımız sırasında Canik'in sınırlarını tam olarak belirlemek için özel bir çalışma başlattık. Sinop'tan Trabzon ili Çaykara ilçesine kadar sahil kısmına *Canik* (>*Cenik*), yüksek yörelere ise *Yayla* denmektedir. Yani bölge insanları yazın yaylaya çıkmakta, güzün güzleğe inmekte, kışın ise Canik'te yaşamaktadır.

Bütün bu bilgilerin ışığında Canik Bölgesi'nin sahil boyunca, doğuda Trabzon Rize il sınırından başlayıp, Canik Dağları da dahil olmak üzere, Sinop yakınlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Güney sınırı ise Kelkit ırmağıdır.

Sınırlarını kabaca çizdiğimiz bu bölge, aşağı yukarı 1204'te kurulan ve batılı tarih araştırmacılarının abarttığı, Türk tarihçilerinin de batılıların dümen suyuna girerek Trabzon Rum İmparatorluğu diye adlandırdıkları devletçiğin sınırları gibidir.

3. Canik-Peçenek Bağlantısı:

Karadeniz Bölgesi, tarih içerisinde pek çok Türk boyu için ya yerleşim yeri ya da geçiş coğrafyası olmuştur¹⁴.

Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ne Oğuzlardan önce *Hunlar*, *Karluklar*, *Macarlar*, *Bulgarlar*, *Hazarlar*, *Uzlar*, *Kumanlar* / *Kıpçaklar* ve diğer Türk kavimlerinin gelip yer yer yerleştiği bilim dünyasının bildiği bir gerçektir. *Peçenekler*'in de Karadeniz Bölgesi'ne önemli bir nüfusla gelip yerleştiği anlaşılmaktadır.

A. Bryer, VI. yüzyılda Kafkasya kökenli Çan kavminin Çoruh boylarına gelip yerleştiğini söylemektedir¹⁵. Bryer'in bahsettiği bu Çan kavmi Peçenekler olmalıdır.

Bu konuyu açıklığa kavuşturmak için Peçeneklerin tarihine bir göz atmak gerekmektedir:

Oğuz Destanı ve İran destanlarındaki rivâyetlere göre Peçenekler, M.Ö. VII. yüzyılda Oğuzlar ve Alanlarla, Sakalar hâkimiyeti devrinde beraber yaşamaktadır. Efrasiyab'ın babasının veya dedesinin adı *Beşenk*'tir¹⁶. Peçenek ismi büyük bir ihtimalle bu şahıstan gelmektedir.

¹⁴ M.Ö. 2500 yıllarında Mezopotamya'nın kuzeyinde hüküm sürmüş *Kutlar*ın Türkçe konuşan bir kavim olduğu konusunda ciddi araştırmalar bulunmaktadır. *Kimmerler* ve *Sakalar*'ın M.Ö. 2000'li yıllardan itibaren Anadolu'ya, dolayısıyla Karadeniz Bölgesi'ne gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır. Kimmer ve Sakalarla ilgili önemli ve ayrıntılı bilgiler, *Atinalı Ksenophon*'un (M.Ö. 430-355) *Anabasis* (M.Ö. 400-401) adlı eserinde yer almaktadır (Ksenophon, *Anabasis*, (Çeviri: Hayrullah Örs), Maarif Matbaası, İstanbul 1944). M.Ö. VI. yüzyılda *Aiskhylos*, Karadeniz kıyılarındaki Skythiaları (Sakaları) tanıtmaktadır (Prometheus Desmotes (Prometheus Bound), London 1956, s. 707-735). M.Ö. II. yüzyılda Polybios, *Historiae* adlı eserinde Karadeniz kenarlarında *Kimmer Boğazı*'ndan ve *İskit Yaylaları*'ndan bahsetmektedir (Adem Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, TTK yay., Ankara 2001, s. 16-18). M.Ö. 1700 yıllarında aynı coğrafyada yine Türkçe konuşan *Kaslara* rastlanmaktadır. Ordu Merkez Artıklı köyünün bir mahallesinin adı *Gas köyü*dür. Maçka'ya bağlı *Guzari* köyünün isminin *Gas / Kaslar*ın bir hatırası olduğu düşünülmektedir.

¹⁵ A. Bryer, *Some Notes on the Laz vnd Thzan*, XIVa 187-195, XIVb 161-168.

¹⁶ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, s. 151.

Yazılışı 1072-73 yılında bitirilen *Divânü Lügati't Türk'te* Peçenekler; Becenek ve Peçenek şeklinde yazılmış, Bizans ülkesine en yakın boy olarak tanımlanmıştır¹⁷. Peçenek, Bulgar ve Süvarların dillerinin bir Türkçe olduğu ifade edilmiştir¹⁸. Eserin bir başka yerinde Beçeneklere Rum yakınlarında oturan bir topluluk olarak yer verirken yine aynı sayfada Oğuzların bir boyu olarak göstermiştir¹⁹.

4. Karadeniz'in Güneyinde Peçenekler ve Canik:

Karadeniz Bölgesi'nde Peçeneklerin bulunduğu dair delillerin en önemlileri; tarihî kaynaklar, yer isimleri, ağız özellikleri ve ticaret hayatı ile ilgili bilgilerdir:

4. 1. Tarihî Kaynaklar:

X. yüzyılda Peçeneklerin Trabzon ve çevresinde ticaret hayatta etkili oldukları; Müslüman tacirlere kürk, deri eşya, keten ve dibâ kumaşı sattıkları bilinmektedir²⁰.

Türkiye'nin önemli bir kısmını Türk vatanı hâline getiren Danişmendliler, Karadeniz sahillerine inme mücadeleleri verdiği 1070'li yıllarda, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde en az üç kez Peçeneklerle karşılaşır. Bunlardan ilki Tatis / Tzatis²¹ ve onun yönettiği Peçenek ordusudur.

Tokat, Selçuklular tarafından alındıktan sonra Karadeniz (Canik) yönünden gelen bir ordu tarafından kuşatılır. Bu ordu, Dânişmend Gâzi komutasındaki Türk ordusu tarafından yenilir ve pek çoğu kılıçtan geçirilir. Sekiz bin asker de esir alınır. Esir alınan ordunun komutanının ismi *Tadık*'tır²². Tadık bir Türk ismi olup Orhun Abideleri'nde de geçmektedir²³. Bu tarihlerde Canik ve çevresinde Peçeneklerin yaşadığı kesin olduğuna göre bu komutanın Peçenek Türkü olma ihtimali çok yüksektir.

1100 yılında Fransız, Alman ve Lombardlardan oluşan Haçlı ordusu Kudüs'e gitmek üzere İzmit'te toplanır. Fransız ve Almanlar, en kolay yolun Anadolu'nun güneyi olduğu fikrindedirler. Lombardlar ise bir yıl önce esir alınıp Niksar zindanlarında bulunan Bohemond'u kurtarmak için kuzeyden gidilmesi gerektiği görüşündedirler. Fransız ve Almanlar, Anadolu içlerine girildiğinde Türkler tarafından perişan edileceklerini bildirirler. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Canik'te bulunan Peçenek Komutan Tatis/Tzatis'i haçlı ordusuna kılavuzluk yapması için İzmit'e davet eder²⁴. Tatis/Tzatis beş yüz Peçenek askeriyile İzmit'e gelir ve Haçlılara rehberlik eder.

17 Besim Atalay, *Divânü Lügati't-Türk Tercümesi*, C. I, TDK yay., Ankara 1985, s. 30.

18 Age, s. 488.

19 Age, s. 488.

20 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993, s. 29-30.

21 Türkçe kaynaklarda *Tatis* veya *Tatis*; yabancı kaynaklarda *Tzatis* olarak geçmektedir.

22 Necati Demir, *Dânişmend-nâme*, s. 180-181.

23 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi yay. İstanbul 1980, s. 26.

24 *Dânişmend-nâme*'de *Tatis* hakkında uzun sayılabilecek bilgiler bulunmaktadır (bk. Necati Demir, *Dânişmend-nâme*, s. 137-146).

Tatis/Tzatis ve askerlerinin Peçenek olduğu ilim alemince kabul edilmiş bir gerçektir²⁵.

Tatis ve Peçenek askerlerinin rehberlik ettiği Haçlılar, Amasya yakınlarında bir ovaya ulaşır konaklarlar. Selçuklu ve Danişmendlilerden oluşan Türk ordusu bir gecede Haçlıları dağıtır. Haçlılar çok büyük kayıplar verirler²⁶. Tatis ise kaçmayı başarır.

Tatis'in beş yüz askeri olduğu dikkate alındığında, 1100 yılında Canik civarında en az on bin Peçenek nüfusunun bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.

Dânişmend Gâzi 1105'te Canik'i fethetmeye giderken Aybastı ilçesine bağlı Perşembe yaylasında ordusuyla beraber Canik ordusu tarafından pusuya düşürülmüş ve altı bin askeriyle birlikte şehit olmuştur²⁷.

4. 2. Yer İsimleri:

Türkiye'nin pek çok yerinde Peçeneklerle ilgili yer ve aşiret isimleri bulunmaktadır. Bu isimlerin yoğunlaştığı bölgeler; Maraş ve Halep civarı, Ankara çevresi,²⁸ Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'dir²⁹.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Peçeneklerle ilgili yer isimlerinin Trabzon yöresinde özellikle Çaykara ilçesinde diğer yörelere göre daha fazla olduğu hemen dikkat çekmektedir: *Nefs-i Paçan* (>Maraşlı köyü-Çaykara), *Mezra-i Paçan* (>Taşgedik-Çaykara), *Paçan* (>Koldere Çaykara), *Şinek Paçan* (Ataköy'de Mahalle-Çaykara). 1515'te tespit edilebilen köy sakinlerinden birinin ismi *Yani Turak*'tır³⁰. Çaykara ilçesine bağlı Şahinkaya köyünün eski ismi olan (ç->ş- değişmesiyle) *Şor*, Peçeneklerin bir boyu olup³¹ tarih içerisinde Hakasya, Gorno Altay Özerk Cumhuriyeti Kazakistan, Ukrayna, Gürcistan'a dağılmıştır³². Hayrat'a bağlı *Korkut*

25 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, (Çeviren: Fikret Işıltan), Ankara 1992, s. 17; Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof.Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s.28.

26 Necati Demir, "Anadolu'da Teşekkül Etmiş Destanı Halk Hikâyelerinde Haçlı Seferlerinin İzleri", *Uluslar Arası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, TTK yay., Ankara 1999, s. 195-211.

27 Adı geçen yerde şehit olan askerlerin mezarlıkları hâlâ durmaktadır. Yörede oturanlar tarafından yüzyıllardır her yıl temmuz ayının ilk haftalarında anma törenleri yapılmaktadır. Necati Demir, "Danişmend Gazi ve Şehadeti", *Tarih ve Medeniyet*, S. 34, Ocak 1997, s. 24-27. Danişmend Gazi Canik'i fethedemeden şehit olduğu için çok üzülmüş ve şöyle bir vasiyette bulunmuştur: *Meyyitimi anda (Niksar'a) koyasız benim, Yönümü Canik'e korşu kon benim* (aynı yazar; *Dânişmend-nâme*, s. 205).

28 Şereflikoçhisar ile Kırşehir arasında "Beçenek içi" adı verilen bir yayla vardır. Bu yaylada 12 köy bulunur. Halkı Peçenek'tir. Ankara'da da bu adla bir köy vardır (Besim Atalay, age, C. I, s. 58'den naklen).

29 A.N. Kurat, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s. 238-239.

30 Hasan Umur, *Of Tarihi-Vesikalar ve Fermanlar*, Güven Basımevi, İstanbul 1951, s. 47.

31 Gábor Vörös, "Peçeneklerin Erken Tarihi ve Dili Üzerine", *Türkler*, C. 2, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 699.

32 Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 13-14; Galina M. Patruşeva, "Şorlar", *Türkler*, C. 20, s. 752.

köyünün adı (1876'da Of'a bağlı), Korkut isimli Peçenek bir başbuğunun isminden³³ gelmektedir³⁴.

1515'te Of'un *Paçan* karyesinde *Konstantin Çorik*, *Bindari Çorik* ve *Olip Çorik* isimli şahıslar bulunmaktadır³⁵.

Bunlardan Orta Karadeniz Bölgesi'nde, özellikle Ordu'da ve Sivas'ın kuzeyinde bulunan Peçeneklerle ilgili yer isimleri de çok önemlidir.

Ordu'ya bağlı Ulubey ilçesinin *Kumanlar köyü*nde bir mevkinin ismi *Becenekli/Peçenekli/Puçuklu*'dur. Yine aynı köyün bir mahallesinin ismi *Karsantu / Karsantu*³⁶ kelimesinden bozulmuş olan *Karsatın*'dır. Kumanlar köyünün hemen sınırında (Turak>)³⁷ Durak köyü yer almaktadır. Kumanlar, Peçenek ve bir Peçenek komutanı olan Durak / Turak isimlerinin aynı mekanda iç içe bulunması dikkat çekici bir durumdur.

Fatsa'nın bir köyünün ismi ise *Bacanak*'tır. Bilinen akraba adıyla da ilgili olabilecek bu ismi tedbirle ele almak gerektiği açıktır. Fakat tarihi belgelerde Peçenek isminin çoğunlukla "B" ile başlamasından dolayı Peçeneklerle ilgili olması da ihtimal dahilindedir.

Sivas iline bağlı Suşehri ilçesinde *Peçenek* isimli bir köy mevcuttur. Bu köyün yakınlarında, Suşehri'nin Sarıyar Yaylası'nda bir taş üzerinde Runik yani Köktürk alfabesiyle yazılmış metin bulunmaktadır³⁸.

Ordu yöresi ile ilgili tutulmuş 1455 tarihli Tahrir Defteri'nde bugün Karagöl olarak bilinen *Karakölos* isimli bir arazi yer almaktadır³⁹. Karakölos'un ilk şekli büyük bir ihtimalle *Karaköl* olmalıdır. Daha sonra Rumca -os eki eklenmiş ve kayıtlara böyle geçmiştir. Fakat bu ismin Peçenekler mi yoksa başka bir Türk boyundan mı geldiğini şimdilik belirlemek güçtür.

Batı Rumeli ve Kuzeydoğu Anadolu'daki çok sayıda köyün aynı isimde olması dikkat çekicidir⁴⁰. Batı Rumeli'de çok sayıda Peçenek Türkünün yaşadığı dikkate alındığında Karadeniz Bölgesi ile olan bu ortaklık çok önemli hâle gelmektedir⁴¹.

³³ Kurat, age, s. 23.

³⁴ Brendemoen'un *Korkut* yer ismini, *Korkot* biçiminde değiştirmesi, Yunanca (veya Türkçe olmayan yer adları) arasında saymış olması (Bernt Brendemoen, *The Turkish Dialects of Trabzon*, C. I, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2002, s. 272) ilgi çekicidir.

³⁵ Umur, age, s. 54.

³⁶ *Karsantu*, "karsak, kar tilkisi" demektir (Geniş bilgi için bk. Mehmet Eröz, *Hristiyanlaşan Türkler*, İstanbul 1983, s VI).

³⁷ *Turak*, bir Peçenek başbuğunun ismidir (bk. Kurat, age; Muallâ Uydu Yücel, "Balkanlar'da Peçenekler", *Türkler*, C. 2, s. 715).

³⁸ 7.7.1996 tarihinde saha araştırması yaparken rastladığımız bu taşın üzerinde Runik alfabesiyle yazılmış yazılar ve çeşitli şekiller bulunmaktadır. Biz yalnızca " IYI" biçiminde yazılmış kısmını (iye: sahip, Tanrı) okuyabildik.

³⁹ Bahaeddin Yediylıdız-Ünal Üstün, *Ordu Yöresinin Tarihi Kaynakları I*, TTK yay., Ankara 1992, s. 386.

⁴⁰ Metin Karaörs, "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akralılığı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon 2000, s. 89-98.

4. 3. Dil Özellikleri⁴²:

Peçenek Türkçesi konusundan bahseden en eski kaynak her hâlde *Dîvânü Lügati't Türk*'tür. Kaşgarlı Mahmûd, eserin yazıldığı zamanda Türk dünyasının sergilediği durumu anlatırken, yukarıda da belirtildiği gibi, Peçeneklerin Bizans'a en yakın Türk boyu olduğunu, Kıpçaklarla komşu olduklarını söyler⁴³. Bu durum XI. ve daha önceki yüzyıllarda Peçenek Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinin birbirine çok yakın olduğunun işareti konusunda önemli bir ipucudur. Eserde fail konusu işlenirken verilen bilgide, Kıpçak ve Peçeneklerin fiil köklerine *-daçı/-deçi* eki getirerek fiillerden fail yaptıklarından bahsedilmiştir. Örnek olarak *bardaçı* (varıcı), *turdacı* (kalkıcı) kelimeleri verilmiştir⁴⁴. *Dîvânü Lügati't Türk*'e göre zaman, mekân ve âlet ismi yapımında da kural Kıpçak Türkçesiyle ortaktır: *bu ya kurgu ogur ermes* (Bu, yay kuracak vakit değildir), *bu turgu yer ermes* (Bu, duracak yer değildir), *bu tag agku ermes* (bu dağa çıkacak vakit değildir), *ol bizge kelgü boldı* (Onun bize gelme zamanı oldu), *yegü neng* (yenilecek şey), örneklerini vererek Peçenek ve Kıpçak Türkçesinde bu kuralın ortak olduğunu anlatır⁴⁵.

Peçeneklerle Kuman/Kıpçakların aynı dil özellikleriyle konuştuğunu Anne Komnen de bahsetmektedir⁴⁶kn,

(<DLT yılan), *cirt-* (CC) (<DLT yırt-), *cogda* (<DLT yogdu) "deve yünü".. Bu durum Peçenek Türkçesi için de geçerlidir⁵¹.

Oğuz Türkçesinin önemli özelliklerinden biri, kelime başında *c-* sesinin bulunmamasıdır⁵². Karadeniz Bölgesi ağızlarından derlediğimiz çok sayıda kelime *c-* sesi ile başlamaktadır: *cemek* (NDA) (<yemek) "bir çeşit orak sapı", *cemek/cimek* (<yemek "tarlalarda biten, yaprakları buğday yaprağına benzeyen ot", *cır-* (NDA) (<DLT yırt-) "yırtmak, tırnaklamak", *coruk* (NDA) (<DLT yoruk) "huy, gidiş, zayıf", *cuul* (NDA) (<DLT yığıl-/yuwul-) "mısır öbeği", *cer* (NDA) (<yer) (Gr. Keşap: *gul hakkını yiyenin ahirette ceri yok* (NDA), *cırık* (TS) (<yırtık) (Artvin), *cılga* (NDA) (<*yılga) "çay yatağı, suyu az dere, oyuk, çukur"...

4.3.2. g/ğ/ğ>v Değişmesi: Kıpçak Türkçesi ve Peçenek Türkçesinin en önemli özelliklerinden biri, *-g/-ğ->-v-*, *-g/-ğ>-v* değişmesidir⁵³. Bu, Kıpçak Türkçesiyle yazılmış eserlerde⁵⁴ ve Peçenek Türkçesinin günümüze ulaşabilen kelimelerinde⁵⁵ açık bir şekilde görülmektedir. Durum böyle olunca, Türk lehçe ve şivelerinin tasnifini dil özelliklerine dayandırarak yapan araştırmacıların hemen hepsi, Kıpçak Türkçesi özelliklerinin en önemlilerinden biri olarak *g>v* değişmesini saymışlardır⁵⁶.

Bu değişme geniş boyutlu bir ses özelliğidir. Kıpçak Türkçesi ve Peçenek Türkçesinin bir tesiri olarak Türkiye Türkçesi yazı dilinde *döv-*, *ov-*, *öv-*, *söv-*, ... gibi az sayıdaki kelime de karşılaşılmaktadır. Ancak Karadeniz Bölgesi ağızlarındaki durum biraz daha farklıdır. Bölgenin bazı yörelerinde⁷⁶⁶ r

-*agu/-eği*; -*gu/-gü* eki ile biten bazı kelimelerde Samsun, Artvin, Giresun ve Bolu'da -*ğ/ğ->-v-* değişikliği görülmektedir: *bilevü* (TS) (<bileği), *ğaşavu* (TS), (kaşağı), *ğıravu* (TS) (kırağı), *oklavu* (TS) (<oklava), ...

4.3.3. -g(ğ)- Düşmesi veya erimesi: Peçenek Türkçesinin günümüze ulaşmış çok az miktardaki dil yadigarı kelimeye dikkat çekici bir özellik daha bulunmaktadır. Bu, iç seste bulunması gereken -g(ğ)-sesinin düşmesi veya erimesidir⁵⁸. *küerçi* (mavi), *yau* <yağı (düşman), *küel* <köğöl/kögel (açık yeşil) kelimeleri bu özelliğe örnektir.

Karadeniz Bölgesi ağızlarının en fazla dikkat çeken özelliklerinden biri de iç seste -g(ğ)- ünsüzünün erime veya düşme yoluyla söylenmemesi ve karşılaşan iki ünlünün kaynaşmamasıdır: *aac* (<ağaç), *aız* (<ağız), *baala-* (<bağlamak), *bar* (<bağır), *böön* (bu gün), *deil* (değil), *doum* (<doğum), *döüş* (<döğüş, dövüş), *düün* (<düğün), *eil-* (<eğilmek), *eer* (eğer), *kaat* (<kağıt), *maara* (<mağara), *meer* (<meğer), *souk* (<soğuk), *yun* *yiid* 000yiğif⁹, ...

5. Alfabe Konusu:

Peçenek Türkçesi ile ilgili diğer ele alınması gereken konu, her halde alfabe olsa gerektir. Günümüze ulaşan dil malzemelerinden anlaşıldığına göre, Peçenekler Runik yazısını kullanmışlardır. Ele geçen metinlerde kullanılan harfler, tam bir alfabe oluşturmamızı engellemektedir. Fakat harfler şekil bakımından açık bir biçimde runik yazısını ortaya koymaktadır. Hatta gelişmiş bir edebî metin olarak değerlendirdiğimiz Göktürk alfabesi ile en az üç harfin ortak olduğu açıktır. Diğer pek çok şekil birbirine benzemektedir, ancak harf olarak karşılıkları farklıdır⁶⁰.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Suşehri'nin Sarıyar Yaylası'nda bir taş üzerinde Runik yani Köktürk alfabesiyle yazılmış metin bulunmaktadır⁶¹. Peçeneklerin Runik yazısını kullandıkları ve Suşehri'nde *Peçenek* isimli köy olduğu dikkate alındığında bağlantı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Sarıyar yaylasındaki bu yazı büyük bir ihtimalle Peçenekler tarafından yazılmıştır.

değiştirirlerdi⁶². Trabzon Rumları kaynaklarında bazı zanaat ve meslek isimlerinin Türkçe kelimelere Rumca ekler getirilerek yapılması diğer bir delildir⁶³.

Trabzon ve çevresinde yüzyıllar boyunca ticaretin Türklerin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Çeşitli bölgelerden gelen tacirler; getirdikleri malları yörede yaşayan Hazar, Bulgar ve Peçenek Türklerinin ürettikleri mallarla değiştirirlerdi⁶⁴.

Trabzon Rumları kaynaklarında bazı zanaat ve meslek isimleri şu şekilde geçmektedir: *tzakas* (T. ocak) "ocakçı", *tzoukalas* (T. çuval) "çuvalcı"; *kalkanas* (T. kalkan) "kalkancı", *tilantzes* (T. tilenci / dilenci) "dilenci". Ayrıca şehrin muhtelif yerlerine *meydan* ve *pazar* isimleri verilmişti⁶⁵.

Karadeniz Bölgesi'ndeki Peçeneklerin izleri elbette bu kadar değildir. Ancak Peçenek Türklerinden günümüze pek az şey ulaşmış, bu olumsuzluk ise mukayese yapmamızı ve tespitlerimizi zorlaştırmaktadır. Peçeneklerin bölgedeki izleri konusundaki çalışmalarımız dokuma, mimarlık, yer isimleri, ağız özellikleri başta olmak üzere pek çok konuda devam etmektedir.

7. Canik İsminin Kaynağı:

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki *Canik* isminin kaynağı Peçenekler olmalıdır. Canik kelimesinin etimolojisini yapmak için pek çok ilim adamı çalışmalarda bulunmuş, fakat bir sonuca ulaşamamışlardır. *peçenek*, *bol-* > *ol-* fiilinde olduğu gibi, ön seste ünsüz düşmesiyle önce *ecenek*, daha sonra da günümüzde yürürlükte olan *canik* biçimine gelmiş gibi görünmektedir.

8. Peçenekler ve Trabzon Devleti:

Canik bölgesinin hemen hemen Trabzon Devleti'nin sınırları ile eşit olduğunu yukarıda söylemiştik. Bu bir tesadüf olabilir mi, değerlendirmek gerekir:

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki Bizanslılar, 523'te İncil'i Türkçeye çevirtip Türkleri Hristiyanlaştırmaya başlamıştır⁶⁶. Hristiyanlaştırılan Türklere daha sonra yine İncil vasıtasıyla Grekçe ve başka diller öğretilmiştir.

1204'te, IV. Haçlı Seferi sırasında Lâtinler İstanbul'u işgal edip burada bir Lâtin İmparatorluğu kurmuşlardır. Halaları Gürcü Kraliçesi Tamara'nın yardımı ve Tamara'nın emrinde bulunan Kıpçak/Kuman ve Peçenek ordusunun gücüyle, Komnenos Ailesi'nden *Aleksios Komnenos* ve *David Komnenos* kardeşler Trabzon ve çevresine hâkim olup Trabzon Devleti'ni tarih sahnesine koymuşlardır. Şimdiye kadar incelediğimiz kaynaklarda İstanbul'dan Trabzon ve çevresine nüfus ve asker getirdiklerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Selçuklu orduları Haçlılarla mücadele edebilmek için bütün gücüyle Anadolu'nun batısında bulunduğundan, son

⁶² Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993, s. 29-30.

⁶³ Rustam Shukurov, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türkçe Konuşan Bizanslılar", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon 2000, s. 116.

⁶⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu ...*, s. 29-30.

⁶⁵ Shukurov, agy.

⁶⁶ Mehmet Bilgin, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon 2000, s. 58.

derece sınırlı askeri olmasına rağmen Komnenos kardeşlerin geçici bir süre sınırlarına Giresun, Ordu, Ünye, (Samsun hariç), Sinop, Amasra ve çevrelerini de dahil etmişlerdir. İstanbul'dan muhtemelen yalnız gelen Komnenos kardeşler Karadeniz Bölgesi'ni kendilerine bağlamaları; ordularının ve Karadeniz Bölgesi nüfusunun büyük bir bölümünün Peçenek, Kuman/Kıpçaklar ve diğer Türk boylarından oluşmasından kaynaklanmıştır⁶⁷. Trabzon Devleti'nin dikkate değer bir nüfusu ve gücü olmamasına rağmen 1461'e kadar ayakta kalmasının sebebi, Trabzon Kalesi'nin sağlamlığı, gelişmeleri iyi takip ederek kurnazca davranmaları ve çevre Türkmen beylerine kız vermek yoluyla sağladıkları akrabalık ilişkileridir.

Bryer'in verdiği bilgilere göre 1366'da III. Aleksi, 2000 yaya ve süvarilerden oluşan kuvvetlerle Maçka'ya bağlı Fikanoy'a (bugünkü Ocaklı köyü) sefer düzenler. 1367'de Chaldiya'ya kadar ilerler⁶⁸. Bu seferlerin amacı güneyden Trabzon'a 30-40 km'ye kadar yaklaşan Türkmenlere göz dağı vermektir⁶⁹.

Bütün bunlar göstermektedir ki Trabzon Devleti, coğrafya bakımından, sadece Trabzon ve il merkezine yakın çevresine hâkim idi.

Bu devlete, abartmalı bir biçimde, Trabzon Rum İmparatorluğu denmesinin sebebi, Bizans İmparatoru iken Trabzon'da bir devlet kuran Komnenos Ailesinin lâkabının imparator olmasından kaynaklanmaktadır.

Trabzon'un Osmanlı topraklarına katılmadan önceki nüfusu, bu bölgede mevcut olan devletçiği *Trabzon Rum İmparatorluğu* ismiyle ananları daha tedbirli olmaya zorlamaktadır. Trabzon'u 1436-1438 yılları arasında ziyaret eden İspanyol Seyyah Pero Tafur, yukarıda da söylendiği gibi, şehir nüfusunun yaklaşık 4.000 kişi olduğunu yazmaktadır. Anthony Bryer ise 4.000 veya 5.000 kişi civarında olabileceği düşüncesindedir⁷⁰.

Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre 1486-1583 yılları arasında başka yerlere gönderilen Hristiyan nüfusu yaklaşık 2.500'dür⁷¹. Dolayısıyla 16. yüzyılın sonlarına

1486 yılında tutulan tahrirde göre, vergi verenlerin veya babalarının isimleri Türkçe olanların Türkçe isimli olması dikkat çekecek kadar çoktur. Bunların önemli bir kısmı gayrimüslimdir: *Aslan, Turukan, Bahtiyer, Balaban, Bali, Cihan, Çelebi, Devletbâd, Doğan, Emir Ali, Emir Azad, Emir Cihan, Emir Hatun, Emir Melik, Fındık, Halife, Hızır, Hoca Ali, Hoşoğlan, İnayet, İskender, İvaz Melik, İvaz Şah, Kaplan, Karaca, Karaman, Kerâmeddin, Kerem, Kirazi, Koç Bey, Kurd, Mercan, Millet, Murad, Mülük, Pandar, Said, Sultan, Şah Melik, Şemseddin, Şermerd, Tengrivermiş, Tura Bey, Turali, Turasan, Yusuf, ...* Aynı tarihlerde yörede Karamanlı, Kuman ve Çıtak gayrimüslim aileler oturmaktaydı⁷².

1515 yılında gayrimüslimlerden vergi verenlerin bazılarının isimleri şöyledir: *Ağa, Arslan, Aslan, Balaban, Bali, Bayezid, Budak, Çelebi, Emir Ali, Gümüş, İskender, Kara Ali, Karaca, Karaman, Karagöz, Kirazi, Murad, Oruç, Rüstem, Sıdki, Süleyman, Şerafeddin, Şirmend, Tengrivermiş, Timur, Turak, ...* Bu tarihte yalnızca Of'ta 28 hane Balabanlar, 36 hane Kavalılar, 7 hane Hart, 3 hane Haldi yaşamaktadır. Tahrir defterinde çeşitli ilçelerde çok sayıda Kuman ailesinin yaşadığı açıkça belirtilmiştir⁷³.

Rum olduğu düşünülen köylülerin isimleri ise şöyledir: *Papas Balaban, Kalokir Balaban, Manol Balaban, Yani Turak, Konstantin Çorik, Olip Çorik, ...* Bu isimlerin biri Hristiyanlığa, diğeri çeşitli Türk boylarına aittir. Dolayısıyla bu isimler Trabzon'un fethinden önce yöredeki insanların Hristiyan Türkler olduğunu ortaya koymaktadır.

Coğrafyacı Dimeşki (ö. 727/1327); Sinop, Trabzon ve çevresini tanıtırken bu yörede konuşulan dilleri Türkçe, Arapça, Farsça ve Ermenice olarak saymıştır. Rumca veya Helenceden bahsetmemiştir. Belirleyebildiğimiz kadarıyla, Trabzon ve çevresinde Rumca yazılmış dikkate değer anıt veya yazılı kitabe de rastlanmamıştır. Bu, Trabzon il merkezinde bile Rumcanın anlaşma dili olmadığına bir delili olsa gerektir⁷⁴.

Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde araştırma yapan batılı bilim adamları, Türkçeyi yeteri kadar bilmediklerinden veya çözemedikleri bütün yer isimlerini kasıtlı olarak Yunanca kabul etmek gibi bir bataklığa saplanmışlardır. Araştırmacı Haşim Albayrak, Karadeniz Bölgesi'nde bulunan yaklaşık 2500 köy ismini Fener Rum Lisesi Müdürü Niko Mavridis'e incelettirmiş, adı geçen şahıs yalnızca 7-8 köy isminin Yunanca olduğunu belirtmiştir.

Yunanca köy isimleri arasında bulunabilenler şunlardır: 1.162 - □(oladdk.3(lıTN9(ş).l(ba-1.162 -□Meli5H611 Tw□□ alat)8.3ın(a tt

halkı yine, sahildeki birkaç küçük ticarî koloni hariç, Türk idi. Trabzon Rumları sur içerisinde ve şehir merkezine yakın yerleşim yerlerinde yaşamaktaydılar.

Trabzon Türkler tarafından Osmanlı topraklarına katıldığında başkomutanları *Altemur* isimli bir Türk idi. Orduları *Kuman / Kıpçak, Peçenek* ağırlıklı olmak üzere Türklerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Kaynaklardan anlaşıldığına göre çevredeki Müslüman Türkmen beyliklerine karşı savaşanlar Hristiyan Türkler idi.

Bütün bunlardan daha ilgi çekici olanı kiliselerin tuttıkları kayıtlarda açıkça görülmektedir. Trabzon Rumlarının önemli bir dinî merkezi Maçka Vazelon Manastırı'dır. Bu manastırda bulunan kilise kayıtlarında Rumca isim % 47.3'tür⁷⁶. Bu yöredeki Türklerin Hristiyan olduktan sonra çoğunlukla Rum isimleri aldığı kayıtlarda sabittir. Bu durum da göz önüne alındığında, Trabzon Rum Devleti döneminde bile, kilise gibi bir kurumda Rum kökenli insan sayısının tahminen % 25-30 civarında olması, gerçekleri bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır.

Şehirdeki ticaret hayatında ve kilise kayıtlarında Hristiyan Türklerin sayısının yüksek olması dikkate alındığında, fetihten önce bölgedeki Rum nüfusunun tamamının 4.000'den çok daha aşağı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Osmanlılar halkı dinlerine göre vasıflandırdığı için Hristiyan Türkler devlet içinde ayrı bir grup sayılmış, dolayısıyla Hristiyan Türkler, Hristiyan olan başka milletlere kendilerini daha yakın saymışlardır. Batılı Devletler ve Rusya bunu iyi değerlendirip bölgedeki Hristiyan Türklerin kimliğini belirlemiş, onları hep kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren bölgedeki Hristiyan Türkleri, soydaşlarına karşı kışkırtmış, büyük çaplı huzursuzluklar çıkarılmıştır.

Selçukluları Malazgirt Savaşı'nda karşılayan Bizans ordusu içinde Kuman / Kıpçak ve Peçenek askerlerinin önemli bir yer tuttuğu bütün tarih kitaplarında açıkça belirtilmiştir. Bu durum o devirde Anadolu'nun büyük bir bölümünde Türklerin oturduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç:

Peçeneklerin M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yerleştikleri anlaşılmaktadır. *Canik, Peçenek* kelimesinin bozulmuş biçimi olduğu görülmektedir. 1204'te Trabzon'da kurulan devletçiğin temel nüfusu Hristiyanlaştırılmış Türkler, özellikle Peçenekler olduğu açıktır. Trabzon devleti başkanına *Canik kralı* denmesinin sebebi devlet nüfusunun Peçeneklerden oluşmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Peçenekler, Trabzon'da kurulan devletçiğin silahlı kuvvetlerini oluşturmakta, ticaret hayatını yürütmekte olduğu açıktır.

Bu araştırmalar, bütün Türk boylarını kapsayacak bir biçimde, Türkiye Cumhuriyeti toprakları ve Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalar için yapılmalıdır. Sonuçta Türklerin tarihinin Anadolu'da binlerce yıl önce başladığı, hatta Türklüğün öz yurdu olduğunun ortaya çıkacağına inancım tamdır.

⁷⁶ Ouspensky-V. Bénéchévitch, *Actes de Vazelon*, Leningrad 1927, 124 + CL + Tabl. 11; ayrıca bk. Rustam Shukurov, agm, s. 111-121.